

TELEMƏKANDA DİL NORMALARI; PROBLEMLƏR, NÖQSANLAR

Sevil Həsənova

BDU, Multimedia və elektron kommunikasiya kafedrasının dosenti

Xülasə

20-ci yüzillik başa çatdıqca bir çox ixtiraları ilə həkk edildi. Bunların arasında radionun və televiziyanın ixtirası xüsusi yer tutur. Radionun və televiziyanın ixtirası həm də KİV-nin inkişafına böyük təkan verdi. Xüsusən də bu gün evlərimizin "qonağı" olan

Burada əsas məsələ qoyulan mövzunu, problemi aydın, səlis və məntiqli şəkildə auditoriyaya ötürməyin böyük əhəmiyyəti var. İlk olaraq sözlərə, ifadələrə həssaslıqla yanaşmaq lazımdır ki, tamaşaçı onu qavrayın, dərk etsin. Ona görə də "ekran nitqinin düzgünlüyü, tamaşaçılar üçün anlaşılqlılıqı birbaşa ədəbi normaya əməl olunub-olunmaması ilə müəyyən edilir" (6, s. 61). Məhz bunun üçün teleekanda işləyən hər bir sözə, ifadəyə, fikrə məsuliyyətlə yanaşılmalı, ədəbi dil normalarına ciddi riayət olunmalıdır.

Yuxarıda sadaladığımız ədəbi dil normalarına əməl edilmədikdə teleekanda nitq mədəniyyəti pozulur. Dilçi alim Ağamusa Axundov bu sahəyə aid olan ədəbiyyatın azlığından şikayətlənirdi. "Bizdə teleradio nitq mədəniyyəti nəzəriyyəsi cəhətdən çox az materialla təmin olunub. Şifahi nitq mədəniyyəti məsələsinə həsr olunmuş ədəbiyyat bizdə, demək olar ki, yoxdur" (1, s. 80).

Hazırda teleekranlarımızda yayımlanan verilişlərin demək olar ki, hamısının ədəbi dilə uyğunlaşdırılması əksəriyyəti, məhz nitq mədəniyyətinin "ədəbi normativlik, təfəkkür, estetik və audiovizual vasitələrlə qarşılıqlı əlaqə səviyyələrinin pozulmasında özünü göstərir" (6, s. 60). Unutmayaq ki, ekranda normal ədəbi dilin bütün səviyyəsinə əhatə edir: fonetik, leksik, qrammatik, orfoepik, orfoqrafik və üslubi normalar.

Biz teleekanda yayımlanan verilişlərə diqqət yetirdikcə tələffüzün də böyük rol oynadığını şahid oluruq. Çünki "Azərbaycan ədəbi dilinə, şifahi nitqimizə aid olan tələffüz qaydaları və hamının qəbul etdiyi tələffüz normaları özünü ekran nitqində daha aydın göstərir" (6, s. 234). Məsələn, ənənələr, "ənələr", layihə, "lahiyə" və s. sözlərin düzgün tələffüz edilməməsi ilə az qala hər verilişdə rastlaşıırıq. Əgər bunlar təsadüfən işlənsə o qədər də diqqəti cəlb etməz, təəssüflər ki, bu sözlər hər gün ekranda yayımlanan xəbərlər proqramlarında və s. verilişlərdə də döndə-döndə deyilir.

Qeyd etdiyimiz kimi, ekran dilinin incəlikləri haqqında bir çox teleəzəriyyəçilər maraqlı, dəyərli fikirlər, mülahizələr söyləyiblər. Bəli fikirlər arasında yəni də diqqətimizi teleəzəriyyəçi alim Q. Məhərrəmliyə fikirləri cəlb edir. Alimin "Televiziya dili" əsəri bu sahədə olan boşluqları aradan qaldırılması yönəlib. Müəllif əsərini Azərbaycan dilçiliyinin aktual problemlərindən birinə-televiziya geniş işləyən şifahi nitq funksional-struktur xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə, ədəbi dilin ekranda tətbiqinə, onun spesifik cəhətlərinə həsr edib.

Əsərə tanışlıq zamanı aydın olur ki, burada çıxış edən hər kəs ilk olaraq ədəbi dil normalarını yaxşı bilməli və onlara əməl etməlidir. Həm radioda, həm də televiziya sözün təsir qüvvəsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki burada yüksək estetik ölçü, ağıla, qəlbə son dərəcədə həssaslıqla nüfuz edir. Odur ki, aparcılar, telejurnalistlər, diktorlar, aktyorlar sözləri yanlış tələffüz etməməlidirlər.

Məsələn, əksər vaxtlar (ü) səsinə (i) kimi tələffüz edirlər. Güclü, (güclü), nümunəvi, (nimunəvi) və s. Və yaxud bəzən də sözləri yazıldığını kimi tələffüz edirlər. Yağacaq, tapşırıq sözlərində sözün sonundakı q hərfi səhvən yazıldığı

kimi tələffüz edilir. Bunlarla yanaşı rəleadio məkanında tez-tez məzmunu aydın olmayan, yerində işlədilməyən və ya eyni mənanı verən sözlərə, ifadələrə də rast gəlirik. Az qala hər gün bir neçə dəfə müxtəlif telekanallarımızdan "ilk öncə" sözünü eşidirik. Bunlardan biri işlədilməlidir.

Düzdür son zamanlar "şifahi ədəbi dilə yazılı dil arasında intensiv yaxınlaşma, qarşılıqlı təsir, bir-birinə təməssümə daha güclü müşahidə olunur. Canlı danışığın, xalq dilinin yazılı və şifahi ədəbi dili təsirini ümumən səmərəli, faydalı, müsbət hadisə kimi qiymətləndirmək lazımdır" (7, s. 34).

Unutmayaq ki, mətbuat, xüsusən də radio-televiziya ədəbi dil normalarının keşiyində duran ən ciddi tətbiq sahəsi olmaqla yanaşı ədəbi dilin normalaşması işində ən fəal müdaxiləçisi rolunu oynayır. Odur ki, "ədəbi dilin normaları teleünsiyyətə tənzimləyici amil kimi çıxış edir" (6, s. 79). Bu normalara əməl etmərk hər bir TV işçisinin borcudur. Çünki televiziya bu gün cəmiyyətin görən gözü, danışan dili olaraq yüksək inkişaf mərhələsinə gəlib çatmışdır. Görüntü və səsdən ibarət olan televiziyanın özünəməxsus missiyasına görə digər kütləvi informasiya vasitələrindən daha çox məsuliyyət düşür. Belə ki, televiziya haddindən artıq diqqəti, məsuliyyəti olmalı, məsələlərə daha həssas yanaşmalı və işində dəqiq olmalıdır. Televiziya birbaşa geniş auditoriya kütləsinin düşüncəsinə, mənafevətinə, iradəsinə ciddi təsir göstərir. Elə ona görə də televiziya dili aydın, səlis, lakonik, yığcam və məntiqli olmalıdır. Yəni televiziya istifadə olunan ədəbi dil normalarından kənara çıxarmamalı və qayda-qanunlarla tənzimlənəlməlidir.

Təəssüf ki, bu gün istər efrədə, istər ekranda bu normalara layiqincə əməl edilmir. Efridə ləhcə ilə danışmaq, sözlərin düzgün tələffüz edilməməsi, dialekt və şivələrdən, jargon, bayağı sözlərdən istifadə edilməsi və s. nöqsanları davam etməkdədir. Əslində bu yalnız ədəbi dilimizə hörmətsizlik deyil, həm də dilə bağlı verilən qanunlara riayət edilməməsi, onların kobudcasına pozulması deməkdir. Ona görə də bu problem həlli üçün son illər dövlət səviyyəsində bir çox faydalı tədbirlər görülmüş və görülməkdədir.

Müstəqilliyimizin yenidən bərpa olunduğu zaman (1991) bu günə kimi müasir Azərbaycan teleekanda ədəbi dil problemlərinin aradan qaldırılması üçün dövlət səviyyəsində çoxsaylı mühüm qərarlar, qanunlar, qəbul edilib, sərəncamlar verilib. Məsələn, diqqət yetirək son 30 ildə bu sahədə qəbul edilən qərarlara, sərəncamlara. Onlarda Azərbaycan dilinin bütün sferalarda lazımcına tətbiqi və təbliği üçün şərait yaradılıb.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanı ilə qüvvədə olan "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" (2) Qanun bir daha bu məsələnin həssaslığını, vacibliyini ön plana çıxardı. Çox böyük tarixi əhəmiyyəti olan bu sənəd KIV-ləri məsələyə qayğı və diqqətlə yanaşmağı tələb edərək, dilimizin normal sabitliyinin təmin olunmasına stimül yaradır. Məsələnin vacibliyini nəzərə alan dövlət başçısı bu sahədə bir-birinin ardınca bir çox sərəncamlar, fərmanlar imzalamış, dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmışdır.

"Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun

istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair dövlət proqramı haqqında" Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair dövlət proqramı haqqında (3) 23 may 2012-ci il və 9 aprel 2013-cü ildə imzalanmış "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair dövlət proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair dövlət proqramı (4) hazırlanmışdır. Çox böyük mühüm tarixi əhəmiyyət kəsb edən bu qərarların, sərəncamların, qanunların qəbul edilməsi "bəzi mətbuat və informasiya vasitələrinin dilində kök salmış bir çox neqativ ünsürlər avtomatik aradan qaldırıldı. Yeni dilimizin norma sabitliyinin təmin olunmasına stimül yaratdı" (8,s. 37).

Bu mühüm sənədlərin qəbulundan sonra AMEA-da, BDU-da və başqa elm, təhsil ocaqlarında maraqlı, səmərəli tədqiqat keçirilib. 2017-ci il oktyabrın 6-da Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində keçirilmiş "Azərbaycan ədəbi dilinin qorunmasında və inkişafında KJV-in rolu" mövzusunda konfrans bu baxımdan daha da çox diqqət cəlb etdi (5).

Bunlar bir daha sübut edir ki, ölkəmizdə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təbliği, qorunması, yaşanması hər zaman diqqət mərkəzindədir və bunun üçün geniş hüquqi baza da yaradılıb. Hüquqi bazanın yaradılmasında əsas məqsəd son zamanlar tələməkanlarımızda baş verən ədəbi dil normalarının mütləqə pozulması hallarını aradan qaldırmaq və bu sahədəki problemlərin həlli yollarını çözməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A. Televiziya və radioun xalqın nitq mədəniyyətinin inkişafında rolu. Dil mədəniyyəti. IV buraxılış. Bakı: Maarif, 1998, 400 s.
2. "Azərbaycan" qəz., 2003, 2 yanvar
3. "Azərbaycan" qəz., 2012, 23 may
4. "Azərbaycan" qəz., 2013, 9 aprel
5. "Azərbaycan" qəz., 2017, 7 oktyabr
6. Məhərrəmli Q. Televiziya dili. Bakı: Elm və təhsil. 2002, 304 s.
7. Məmmədli İ. KJV-də ədəbi dil normalarına həssaslıqla yanaşılmalıdır. "Füyuzat" jur., 2014, N-5, 30-34 s.
8. Məşədiyüv Q. Azərbaycan dili dövlət dilimizdir. "Füyuzat" jur., 2014, N-5, 36-40 s.

Sevil Hasanova

Language norms in television; problems, shortcomings

Summary

The 20th century was engraved in human history with many of his inventions. Among them, a special place is occupied by the invention of radio and television. The invention of radio and television also gave a great impetus to the development of the me-

dia. Especially of television, which today is the "guest" of our homes. Television, which is distinguished by its promptness and vulgarity, has become a mirror of society. Television is also a branch of the media, which reflects all spheres of society, including the processes taking place in the language. So whether radio or television plays an important role in the development of our language. Here, attention is paid to both oral and written forms of the literary language. This is also shown by many years of experience, which is confirmed by theorists in this field. In their opinion, the wider the audience of television, the greater responsibility falls on it in this regard.

Key words: telework, literary language, ethereal language, proper speech, oral speech, speech culture

Севиль Гасанова

Языковые нормы в телепространстве; проблемы, недостатки

Резюме

XX век ознаменовался множеством изобретений в истории человечества. Среди них особое место занимает изобретение радио и телевидения. Изобретение радио и телевидения также дало большой толчок развитию средств массовой информации. Особенно телевидение, которое сегодня является "гостем" наших домов. Отличаясь оперативностью и наглядностью, телевидение стало зеркалом общества. Телевидение также является средством массовой информации, отражающей все сферы жизни общества, в том числе и языковые процессы. И радио, и телевидение играют важную роль в развитии нашего языка. Здесь внимание уделяется как устным, так и письменным формам литературного языка. Это показывает многолетний опыт, и подтверждают теоретики в этой области. Поскольку аудитория телевидения шире, на него ложится и большая ответственность в этом деле. Поэтому необходимо ответственно относиться к каждому слову, выражению и мысли, употребляемым в телепространстве, и соблюдать нормы литературного языка. Сегодня на государственном уровне приняты многочисленные важные решения, законы и распоряжения по устранению этих пробелов, недостатков и проблем в азербайджанском телепространстве.

Ключевые слова: телепространство, литературный язык, язык вещания, правильное произношение, устная речь, культура речи